

**קונפליקט עבודה-משפחה, סגנון הורות ומפגשים משפחתיים כמשתנים
המסבירים בעיות התנהגות, התנהגויות סיכון ורווחה נפשית בקרב מתבגרים**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת :

אלה שראל-מחלב

בית-הספר לחינוך

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

מחקר זה מציג מודל אינטגרטיבי הבוחן את מערך הקשרים בין סגנון הורות, קונפליקט עבודה-משפחה ומפגש משפחתי לבין בעיות התנהגות, התנהגות מסכנת ורווחה נפשית בקרב מתבגרים. בחינת מודל מקיף זה חשובה לאור העובדה ששלושה היבטים משפחתיים אלה נמצאו בעלי חשיבות עבור המתבגר במניעת מעורבות בהתנהגויות שליליות וכן בשיפור רמת הרווחה הנפשית שלו (Walsh, Harel, Offer, 2013; Vieira, Matias, Ferreira, Lopez, & Matos, 2016; Fisch, & Fogel-Grinvald, 2010). המונח *מפגש משפחתי* במחקר זה מתייחס למפגש בין האם למתבגר עם או בלי בני משפחה נוספים. מונח זה מקובל בספרות המחקרית לתיאור אינטראקציות משפחתיות הכוללות לפחות הורה וילד (Crouter, Head, McHale, & Tucker, 2004).

המחקר בתחום סגנון הורות ומתבגרים התמקד בשאלה כיצד כל אחד משלושת סגנונות ההורות תורם לתפקוד המתבגר בתחומים שונים בחייו (Dwairy, 2004; Silva, Morgado, & Maroco, 2012; Stan, 2012), שאלה שזכתה להתייחסות גם במחקר זה. במחקר בחנו גם תחושת הקונפליקט עבודה משפחה של האם, משום שלתחושת הקונפליקט השלכות שליליות על האם בתחום המשפחה כולל השלכות על בני המשפחה (Vieira et al., 2016). חידוש אחד של מחקר זה הוא בבחינת המשתנה מפגש משפחתי כמתווך בקשר בין סגנון הורות וקונפליקט עבודה-משפחה לבין מדדי התוצאה. בחנו את הקשרים בין סגנון ההורות ותחושת הקונפליקט עבודה-משפחה של האם לבין המפגש המשפחתי והאם הם תורמים לאיכות המפגש. סוגיה זו חשובה משום שמפגש משפחתי לא איכותי עלול להוביל למעורבות של המתבגר בהתנהגויות שליליות וכן לפגיעה ברמת הרווחה הנפשית שלו (Crouter et al., 2004; Offer, 2013). בדיקת תרומתם הייחודית של כל אחד מהמשתנים במחקר, של אפקט התיווך וכן בחינת התרומה המשותפת שלהם במודל רחב עשויה לספק תמונה מקיפה באשר לאופן שבו היבטים משפחתיים אלה תורמים להתנהגות שלילית אצל המתבגר ולרווחתו הנפשית.

בחינת אפקט התיווך של המשתנה מפגש משפחתי בקשר שבין סגנונות ההורות וקונפליקט עבודה-משפחה לבין בעיות התנהגות, התנהגות מסכנת ורווחה נפשית של מתבגרים, נבעה מכך שבמפגש המשפחתי באים לידי ביטוי התנהגויות סגנון ההורות (Darling & Steinberg, 1993) ותוצאות הקונפליקט עבודה-משפחה של האם (Costigan, Cox, & Cauce, 2003; Nomaguchi, Offer, 2009) ולמפגש זה השפעה על התנהגותו של המתבגר (Milkie, Nomaguchi, & Denny, 2015; Offer, Franko, Thompson, Affenito, Barton, & Striegel-Moore, 2008) ורווחתו הנפשית (Offer, 2013). בנוסף, יתכן וכאשר האם תצליח לקיים מפגש משפחתי איכותי למרות סגנון הורות לא חיובי ו/או תחושת קונפליקט גבוהה, המתבגר ידווח על תפקוד התנהגותי חיובי ועל רמה גבוהה של רווחה נפשית, וזאת למרות ההשלכות השליליות של סגנון הורות לא חיובי וקונפליקט עבודה-משפחה.

בנוסף לבחינת מודל רחב, הצענו הרחבה תיאורטית למושג "מפגש משפחתי", מושג שזכה להתעניינות רבה בקרב חוקרים ולרוב נבדק על-פי שני משתנים: תדירות המפגשים וסוג הפעילות המתרחשת במפגשים (למשל, Snyder, 2007; Milkie et al., 2015; Crouter et al., 2004). סוג הפעילות נבחן, עד כה, על בסיס הקשרים הסטטיסטיים בין סוג הפעילות לבין הצלחה של המתבגר במבחנים מילוליים, מעורבות בהתנהגות שלילית ורמת רווחה נפשית (Crouter et al., 2004; Fulkerson et al., 2006). מחקרים אלה הובילו את החוקרים לחלק את הפעילויות באופן דיכוטומי לפעילויות מקדמות ופעילויות שאינן מקדמות אשר יצרה הכללה גורפת אך לא תמיד מדויקת (Daly, 2001; DeVault, 2000; Lareau, 2003).

מחקרים אלה מלמדים על חשיבות קיומן של פעילויות משפחתיות מקדמות, אך יש מקום לטעון כי התייחסות מחקרית זו, המתמקדת בתדירות המפגשים ובסוג הפעילות היא חלקית בלבד. המחקר הנוכחי הרחיב את המשגת ממדי המושג ובדק את המפגש המשפחתי על פי שני המשתנים המקובלים והוסיף את הקשר הרגשי שנוצר במהלך המפגשים בין האם למתבגר. נראה לנו על בסיס תיאוריות העוסקות בקשר הרגשי שבין הורה לילד (Bowlby, 1979; Kohut, 1984; Winicott, 1957) ותוצאות מחקרים באשר לתרומתו של קשר זה למניעת התנהגות שלילית של מתבגרים (Barnett, Shanahan, Deng, Haskett, & Cox, 2010; Rinaldi & Howe, 2012) ולשיפור רווחתם הנפשית (Crouter & Head, 2002; Houlberg, Henry, & Morris, 2012) שלממד זה חשיבות רבה.

ההשערות המרכזיות של המחקר היו:

(1) תימצא תרומה ישירה לסגנון הורות על בעיות התנהגות, התנהגות מסכנת ורווחה נפשית של מתבגרים באופן הבא: ככל שהמתבגר ידווח על סגנון הורות המאופיין **כבר סמכא** כך הוא ידווח על מעורבות נמוכה בבעיות התנהגות ובהתנהגויות סיכון ועל רמה גבוהה של רווחה נפשית. ככל שהמתבגר ידווח על סגנון הורות המאופיין **כסמכותני או כמתירני** כך הוא ידווח על מעורבות גבוהה בבעיות התנהגות ובהתנהגויות סיכון ועל רמה נמוכה של רווחה נפשית.

(2) תימצא תרומה ישירה של קונפליקט עבודה-משפחה על מדדי התוצאה. דהיינו ככל שהאם תדווח על תחושת קונפליקט עבודה-משפחה חזקה, כך המתבגר ידווח על מעורבות גבוהה בבעיות התנהגות ובהתנהגויות סיכון ועל רמה נמוכה של רווחה נפשית.

(3) יימצא מתאם חיובי בין סגנון הורות בר סמכא לבין מדדי המפגש המשפחתי, תדירות פעילות מקדמת וקשר רגשי בפעילות, וכן יימצא מתאם שלילי בין סגנונות הורות סמכותני ומתירני לבין מדדי המפגש המשפחתי.

(4) יימצא מתאם שלילי בין תחושת הקונפליקט עבודה-משפחה לבין מדדי המפגש המשפחתי, תדירות פעילות מקדמת וקשר רגשי בפעילות.

(5) יימצא מתאם בין מדדי המפגש המשפחתי לבין מדדי התוצאה, דהיינו ככל שהמתבגר ידווח על תדירות גבוהה של עיסוק בפעילות מקדמת ועל רמה גבוהה של קשר רגשי, כך הוא ידווח על מעורבות נמוכה בבעיות התנהגות ובהתנהגות מסכנת ועל רמה גבוהה של רווחה נפשית.

(6) בנוסף לקשר הישיר בין סגנון הורות לבין מדדי התוצאה, שערנו כי המפגש המשפחתי יתווך בין מדדים אלה. דהיינו, כאשר סגנון ההורות יאופיין כבר סמכא, המפגש המשפחתי יאופיין בתדירות גבוהה של פעילות מקדמת ובקשר רגשי חם, בהמשך רמת המעורבות בהתנהגויות שליליות תהיה נמוכה, ורמת הרווחה הנפשית של המתבגר תהיה גבוהה. לעומת זאת כאשר סגנון ההורות יאופיין כסגנון סמכותני או מתירני, המפגש המשפחתי יאופיין בתדירות נמוכה של פעילות מקדמת וברמה נמוכה של קשר רגשי חם, בהמשך רמת המעורבות בהתנהגויות שליליות תהיה גבוהה, ורמת הרווחה הנפשית של המתבגר תהיה נמוכה.

(7) בנוסף לקשר ישיר בין תחושת הקונפליקט עבודה-משפחה לבין מדדי התוצאה, שערנו כי המפגש המשפחתי יתווך בקשר בין מדדים אלה. דהיינו, ככל שרמת הקונפליקט עבודה-משפחה של האם תהיה נמוכה יותר, המפגש המשפחתי יאופיין בתדירות גבוהה של פעילות מקדמת ובקשר רגשי חם, בהמשך רמת המעורבות בהתנהגויות שליליות אלה תהיה נמוכה, ורמת הרווחה הנפשית של המתבגר תגדל.

במחקר השתתפו 253 אימהות עובדות וילדיהן המתבגרים בגילאי 15-18. ההחלטה להתמקד דווקא באימהות עובדות ולא באבות נתמכה בממצאי מחקר שהראו כי תחושת הקונפליקט עבודה-משפחה גבוהה יותר בקרב אימהות (Crompton, Brockmann, & Lyonette, 2010; Harkness, 2008; Kan & Gerhsuny, 2010; Fisher, Egerton, Gershuny, & Robinson, 2007; Craig & Mullan, 2010); אימהות רואות עצמן כאחראיות עיקריות לגידול הילדים (Bianchi, 2001; Robinson, 2001; Craig & Mullan, 2010; Robinson, 2006; Milkie, 2006); וכן בלוי זמן פנאי של האם עם בנה המתבגר תרם יותר לרווחה נפשית של הבן (Offer, 2013).

הבחירה במתבגרים נבעה אף היא מכמה סיבות וביניהן: בגיל ההתבגרות קיימת עלייה ניכרת בהשתתפות בהתנהגויות סיכון (Currie et al., 2004; Michale & Ben-Zur, 2007; Muuss, 1998); ההורים עדיין משחקים תפקיד מרכזי עבור מתבגרים (Hammen & Rudolph, 2015; Larson & Ham, 1993; Milkie et al., 2003); בגיל ההתבגרות קיים קושי לקיום מפגשים משותפים עם ההורה מפני שלצד שעות העבודה של הורים גם המתבגר עסוק תכופות בשעות אחר-צהריים (Hoffman & Sandberg, 2001). לבסוף, רוב המחקר העוסק בהשפעת יציאת האם לעבודה על ילדיה מתמקד בילדים צעירים וקיים צורך להרחיב את המחקר בקרב אוכלוסיית המתבגרים (Milkie et al., 2015).

המתבגרים שהשתתפו במחקר מילאו שאלון העוסק בשלושה מימדים של המפגש המשפחתי: תדירות הפעילות המשותפת, סוג הפעילות ומידת הקשר הרגשי שנוצר במהלך הפעילות. שני המדדים הראשונים של השאלון התבססו על שאלון הבריאות העולמי (HBSC), הראל-פיש, קורן, פוגל-גרינגולד, בן דוד ונוה, 2011), שהוא חלק מהמחקר הרב-לאומי של ארגון הבריאות העולמי (HBSC-WHO). השאלון בוחן את תדירות העיסוק בכל אחת משמונה פעילויות נפוצות. ניתוח גורמים שערכנו יצר אבחנה בין שני סוגי פעילויות: "פעילויות שהייה" ו-"פעילויות עשייה", אבחנה זאת הומשגה במחקר זה באמצעות תיאוריית סגנונות הקיום של פרום (Fromm, 1976). "פעילויות שהייה" מאופיינות ביצירת מרחב משותף, בהן יש יותר הזדמנויות להביא לידי ביטוי אלמנטים של רגש ואת היכולת לחוש אמפתיה, ליצור תקשורת פתוחה ומפגש בינאישי עשיר בהשוואה לפעילויות העשייה, אך אין זה אומר שאין עשייה בפעילויות אלה. בדומה, בפעילויות עשייה עצם העיסוק בפעילות הוא המקור לסיפוק, אך גם המפגש הבינאישי בא לידי ביטוי בפעילות זאת. האבחנה שהצענו לגבי חלוקת הפעילויות נמצאת על פני רצף.

למידת המפגש המשפחתי הוספנו מדד המשקף את הקשר הרגשי בפעילות משפחתית, שנבנה לצורך המחקר. מדד זה התבסס על תיאוריות בנושא קשר הורה ילד (Bowlby, 1979; Kohut, 1984; Winicott, 1957), על כלי מחקר בתחום יחסי הורה-מתבגר, ביניהם לכידות משפחתית וקשר רגשי בין האם למתבגר (למשל, Child and Family Center, 2001; Hoogstra, 2005). נוסף על כך קיימו שלוש קבוצות מיקוד בהן השתתפו חמישה עד שבעה מתבגרים בקבוצה, וערכו שאלונים מקדימים להם השיבו כ-200 מתבגרים. הנוסח הסופי של השאלון כלל שישה היגדים המבטאים את מידת הקרבה הרגשית בין המתבגר להורה, כפי שהיא נחוות על ידי המתבגר.

בנוסף המתבגרים מילאו חמישה שאלונים: 1. שאלון שמגלה את סגנון ההורות שהם ראו אצל האם ובו שלושה סגנונות: סגנון הורות בר-סמכא, סגנון הורות סמכותני וסגנון הורות מתירני (Buri, 1991); 2. שאלון התנהגות בעייתית הבוחן את מעורבות המתבגר בבעיות התנהגות: הטרדות והצקות, שימוש באלימות, חרם ומעורבות בבריאות ברשת (HBSC), הראל-פיש ועמיתים, 2011); 3. שאלון התנהגות מסכנת הבוחן את מידת המעורבות של המתבגר בהתנהגויות סיכון: עישון סיגריות, עישון נרגילה, שימוש בסמים, נהיגה ללא רישיון, קניית משקאות אלכוהוליים ושתית משקאות אלכוהוליים (HBSC), הראל-פיש ועמיתים, 2011); 4. שאלון רווחה נפשית (Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985). האם מילאה שאלון קונפליקט עבודה-משפחה (Wayne, Musisca, & Fleeson, 2004) אשר הותאם לישראל בידי צינמון וריץ' (2004) וכן שאלון פרטי רקע דמוגרפיים.

מודל המחקר נבחן באמצעות ניתוח משוואות מבניות (Arbuckle, 2010). הממצאים מראים כי סגנון הורות סמכותני קשור למעורבות רבה בבעיות התנהגות, וסגנון הורות מתירני קשור למעורבות רבה בבעיות התנהגות ובהתנהגות מסכנת. לא נמצא קשר בין סגנון הורות בר סמכא לבין התנהגויות שליליות אלה. באשר לרווחה נפשית, נמצא מתאם חיובי בין סגנון הורות בר-סמכא לבין

רווחה נפשית של מתבגרים, בעוד שלא נמצא קשר בין מדד זה לבין סגנון הורות סמכותני ומתירני. בניגוד למצופה תחושת הקונפליקט עבודה-משפחה לא נמצאה קשורה למדדי התוצאה באופן ישיר.

מדדי המפגש המשפחתי קשורים גם לסגנונות הורות ולקונפליקט עבודה-משפחה. כפי ששערנו, נמצא מתאם חיובי בין סגנון הורות בר סמכא לבין תדירות פעילות שהייה וקשר רגשי בפעילות משותפת. בנוסף, נמצא מתאם שלילי בין סגנון הורות סמכותני לבין קשר רגשי בפעילות משותפת, אולם לא נמצא מתאם בין סגנון הורות זה לבין תדירות פעילות שהייה. כן לא נמצאו קשרים בין סגנון הורות מתירני לבין מדדי המפגש המשפחתי. באשר לתחושת קונפליקט עבודה-משפחה נמצא כמצופה מתאם שלילי בין מדד זה לבין שני מדדי המפגש המשפחתי. ככל שתחושת הקונפליקט של האם גבוהה יותר, כך תדירות פעילות שהייה ורמת הקשר הרגשי בפעילות המשותפת נמוכות יותר.

הקשרים הישירים בין מדדי המפגש המשפחתי לבין מדדי התוצאה מראים שתדירות גבוהה של פעילות שהייה משותפת (מדברים, צופים בטלוויזיה, אוכלים, הולכים למקומות ומבקרים חברים או קרובים) תרמה למעורבות נמוכה בהתנהגות מסכנת, בשעה שקשר רגשי חיובי בפעילות משותפת תרם למעורבות נמוכה בבעיות התנהגות. שני המדדים, תדירות פעילות שהייה ורמת הקשר הרגשי בפעילות, תרמו לרווחה נפשית בקרב המתבגרים. הקשר בין פעילויות עשייה (צועדים, עושים ספורט ומשחקים) לבין מדדי התוצאה במודל לא היה מובהק.

ממצאי התיווך מלמדים כי תדירות פעילות שהייה מתווכת באופן מלא את הקשר שבין סגנון הורות בר- סמכא לבין התנהגות מסכנת. כלומר, כאשר סגנון הורות מאופיין כבר סמכא המתבגר מדווח על תדירות גבוהה יותר של פעילויות שהייה ובהמשך על רמה נמוכה של מעורבות בהתנהגות מסכנת. לעומת זאת, רמת הקשר הרגשי בפעילות משותפת מתווכת באופן מלא בקשר שבין סגנון הורות זה לבין בעיות התנהגות. כלומר, כאשר סגנון הורות מאופיין כבר סמכא המתבגר מדווח על רמה גבוהה יותר של קשר רגשי בפעילות המשותפת ובהמשך על רמה נמוכה יותר של מעורבות בבעיות התנהגות. רמת הקשר הרגשי מתווכת באופן חלקי בקשר בין סגנון הורות בר סמכא לבין רווחה נפשית. כאשר סגנון ההורות מאופיין כבר סמכא המתבגר נוטה לדווח על רמה גבוהה של רווחה נפשית. רמה זאת מוסברת גם באמצעות הקשר הרגשי הטוב ולא רק באמצעות סגנון ההורות. המפגש המשפחתי לא תיווך בקשר שבין סגנון הורות מתירני לבין מדדי התוצאה.

התוצאות מראות כי תחושת הקונפליקט עבודה-משפחה לא תרמה להסבר בעיות התנהגות, התנהגות מסכנת או רווחה נפשית בקרב מתבגרים, אלא רק באמצעות התיווך של מדדי המפגש המשפחתי. נמצא כי תדירות פעילות שהייה תיווכה בקשר שבין תחושת הקונפליקט עבודה-משפחה לבין התנהגות מסכנת, ואילו רמת הקשר הרגשי תיווכה בקשר בין תחושת הקונפליקט לבין רווחה נפשית. כלומר, כאשר האם דיווחה על רמה גבוהה של קונפליקט עבודה-משפחה, המתבגר דיווח על תדירות נמוכה של עיסוק בפעילויות שהייה ובהמשך על רמה גבוהה של מעורבות בהתנהגות מסכנת. בנוסף, כאשר רמת הקונפליקט עבודה-משפחה הייתה גבוהה המתבגר דיווח על רמה נמוכה של קשר רגשי בינו לבין האם בפעילות המשותפת, ובהמשך על מעורבות רבה בבעיות התנהגות.

ממצאי המחקר ניתן למוד על התועלת בהרחבת ההתייחסות התיאורטית למושג מפגש משפחתי, באופן הכולל גם את הקשר הרגשי בין המתבגר לאמו בפעילות המשותפת. הקשר שנוצר בין האם למתבגר בפעילות נמצא במחקר זה משתנה מהותי בחקר המפגש המשפחתי. לפיכך, כדי לדון באיכות המפגש המשפחתי יש להתייחס לא רק לתדירות הפעילות ולסוגה כבעבר, אלא גם לקשר הרגשי בין המתבגר להורה בפעילות המשפחתי. בנוסף, תוצאות המחקר מלמדות כי לתדירות פעילות שהייה ולקשר הרגשי בין המתבגר לאמו בפעילות המשותפת תרומה ייחודית למתבגר, ולכן יש חשיבות רבה בבחינתם בו זמנית. לעומת זאת מצאנו כי תדירות פעילויות עשייה לא תרמה להסבר מדדי התוצאה.

בנוסף, מתוצאות המחקר אפשר להסיק כי המפגש המשפחתי הוא משתנה מהותי אשר בכוחו לסייע בהפחתת מעורבות בהתנהגויות שליליות ובשיפור רמת הרווחה הנפשית של מתבגרים. כן ממצאי המחקר מרחיבים את ההבנה באשר לתרומה הדיפרנציאלית של מדדי המפגש השונים על המתבגר בהקשר לחוויית הקונפליקט וסגנון הורות של האם. לתוצאות מחקר זה תרומה נוספת לספרות המחקר המדגישה את הצורך בהבנה עמוקה יותר באשר ליחסי הגומלין בין בעיות התנהגות והתנהגות מסכנת. ההנחה הרווחת על פי תיאורית השערים (Development Stage Model) (Kandel, 1975, 1982, 1991) ומחקרים בתחום (Jime'nez et al., 2012) היא כי מעורבות בבעיות התנהגות מובילה למעורבות בהתנהגות מסכנת. תוצאות המחקר הנוכחי מראות כי לכל סוג של התנהגות יש קדימונים שונים. לכן, סביר להניח כי מדובר בשני סוגי התנהגויות שיש הבדל מהותי ביניהן. אי לכך, קיים צורך במחקרים נוספים אשר יבחנו את הקדימונים להתנהגויות אלה באוכלוסיות שונות ובגילאים צעירים יותר במטרה להבין את המשותף להתנהגויות אלה לצד הייחודי עבור כל התנהגות.

